

UDK 808.62-314.1
Izvorni znanstveni članak
Primljen 8. IV.1998.
Prihvaćen za tisak 4. V. 1998.

Bernardina Petrović
Zavod za lingvistička istraživanja HAZU
Ante Kovačića 5, HR-10000 Zagreb

IZBOR I OBRADBA GRAĐE ZA SINONIMNI RJEČNIK

Hrvatskoj jednojezičnoj leksikografiji nedostaje sinonimni rječnik s primjerima uporabe. Izradbi takva rječnika moguće je pristupiti s više metodoloških polazišta. U radu se prikazuje jedna metoda računalnoga prikupljanja sinonimne građe iz dvojezičnih i jednojezičnih rječnika i metoda obradbe sinonimnih nizova. Uz izbor sinonima navode se i primjeri uporabe prikupljeni iz različitih izvora. Na takvoj se metodološkoj osnovi predlaže struktura rječničkoga članka u hrvatskome sinonimnom rječniku.

1. Uvod

Za općim jednojezičnim rječnikom korisnik poseže iz više razloga: iz neznanja, nedoumice ili znatiželje, i u njemu pronalazi različite obavijesti o riječi koju traži. Često se, međutim, nađe u situaciji da traži *pravu* riječ, riječ koja mu je navrh jezika i koja bi mu se u taj tren činila boljom ili preciznijom za njegov iskaz, a nikako mu ne može pasti na um. Tada neće posegnuti za općim nego za specijalnim, sinonimnim rječnikom i, uzdajući se u njegovu obuhvatnost, pronaći rješenje svoga problema.

U mnogim je europskim jezicima prava poplava takvih rječnika različitih opsega i namjena. Njihov je rječnički članak najčešće strukturiran navođenjem sinonimnoga niza, bez potvrda ili nekih drugih odrednica koje bi naznačile razliku među njima. Neki od njih navode dominantu sinonimnoga niza, neki nižu sinonime abecednim redom, neki navode definiciju uz svaki sinonim, a neki su rječnici sinonimno-antonimni. Među hrvatskim jednojezičnicima nema sinonimnoga rječnika, niti malog, obavijesnog, za širi krug korisnika, niti srednjeg, a niti većeg, s potvrdama. Njegovoj je izradbi moguće pristupiti s više različitih polazišta, ali, kao i kod izradbe svih ostalih tipova rječnika najvažnije je isplanirati svaku fazu rada, od zacrtavanja koncepcije do obradbe rječničkoga članka.

Iako su nam potrebni svi tipovi toga rječnika, u ovome je trenutku najvaž-

nija izradba abecednoga standardnoga sinonimnog rječnika¹ s primjerima uporabe. Tri su temeljna kriterija od kojih polazi izradba toga sinkronijskoga rječnika: 1. sinonimi² moraju pripadati istoj vrsti riječi, 2. u sinonimnome je nizu označena dominantna, a uz stilski označene lekseme navode se odrednice, i 3. uz standardni leksik u nj bi morao ući i dio neologizama i termina koji su u široj uporabi (usp. Tafra 1996:76). Dijalektizmi ne bi trebali ući u rječnik, osim ako im je značenje prošireno u književnoumjetničkim i novinarskim tekstovima ili u razgovornome stilu.

2. Izbor i obradba jednojezične i dvojezične rječničke građe

Jedna je od mogućih metoda izradbe standardnoga sinonimnog rječnika računalni ispis sinonima iz jednojezične i dvojezične rječničke građe. Dvojezičnici su važan izvor sinonimne građe (Bujas 1972:19), jer pokrivaju gotovo sve varijetete, ali im je glavni nedostatak nepoklapanje pojedinih značenjskih sastojnica među leksemima u dvama jezicima.

Pri izradbi rječnika mora se voditi računa i o korisnicima rječnika, o njihovim mogućnostima i potrebama. Stoga je sasvim razumljivo da je drukčija obradba računalnoga rječnika, a drukčija obradba priručnika namijenjena širem i različitijem krugu korisnika. Unos rječnika, knjiga i drugih izvora građe u računalno može se izvesti na nekoliko načina, ali na koji se god način unosi građa, ta je faza izuzetno spora i mukotrpa i zahtijeva dosta vremena. U bazama podataka čiji ključevi omogućuju višedimenzionalna pretraživanja, pohranjen je tako ogroman korpus, kojemu je, baš kao i pojavi novih riječi, teško, gotovo nemoguće odrediti granicu.

Da je popisu sinonima iz dvojezične građe također potrebno odrediti granicu, pokazat će samo jedan primjer, pridjev *čestit*, čiji opseg značenja pokriva tri semantička polja: 1. koji slijedi moralna pravila, koji nije okaljan ničim ružnim ili sramotnim, 2. dovoljno velik, povelik, znatan (s obzirom na stupanj, količinu, snagu itd.) i 3. koji donosi radost, sreću, blagostanje. Ispis građe ograničen je za ovu prigodu iz jedinoga suvremenoga hrvatskoga jednojezičnika i dva dvojezičnika: njemačko-hrvatskoga i hrvatsko-njemačkoga.

U Anićevu rječniku, jedinomu rječniku suvremenoga hrvatskoga jezika, leksem *čestit* nije protumačen definicijom, nego samo sinonimima i njihovim antonimima:

čestit prid. /odr. *čestiti*/ 1. častan, pošten, neporočan *opr.*: nečastan, nepošten poročan 2. dovoljno velik, prikladan, kakav treba [*~ mogućnosti za rad*] *opr.*: sitan, neprikladan, kakav ne odgovara potrebi.

¹ Taj se tip rječnika razlikuje od tezaurusa, rječnika »semantičko-asocijativnih pojmovnih grozdova« (Bujas 1972:19).

² U ovoj se koncepciji pod sinonimima podrazumijevaju istoznačnice i bliskoznačnice, iako bliskoznačnost kao vrstu sinonimije u pitanje dovodi Tafra 1996.

Iz hrvatskoga jednojezičnika dobiven je sinonimni niz s dva semantička polja:

čestit prid. častan, pošten, neporočan; prikladan,

a može ih se nazvati neposrednim sinonimima. Pocrpivši nadalje sinonime iz dvojezičnika, hrvatsko-njemačkoga (Jakić–Hurm 1987) i njemačko-hrvatskoga (Šamšalović 1987), niz se obogatio novim članovima:

čestit pridj. ugladen, pristojan, ljudski, vrijedan, vješt, podoban, odvažan, sposoban,

a samo im je jedan zajednički član – *pošten*. Ispisivanjem sinonima iz drugoga dvojezičnika (Putanec 1989) popis se ponovo proširio: potvrđeni su članovi *pošten, častan, pristojan, valjan, prikladan*, a pridodani su novi: *uljudan, pristojan, dobar, dovoljan, priličan, štovan*. Dobiveno je 18 neposrednih sinonima:

čestit pridj. pošten, častan, pristojan, valjan, prikladan ugladen, ljudski, vrijedan, vješt, podoban, odvažan, sposoban, uljudan, pristojan, dobar, dovoljan, priličan, štovan.

Sljedeći je korak popis posrednih sinonima, odnosno članova niza iz jednojezičnika i dvojezičnika za svaki neposredni sinonim. Konzultacija samo dvaju dvojezičnika, Hurmova i Šamšalovićeva, poprilično je proširila popis:

pošten: častan, čestit, valjan, jak, snažan, pravedan, uljudan, ugladen, pristojan, prikladan, dobar, valjan, dovoljan, priličan, pouzdan, prostodušan

častan: pošten, viđen, ugledan, uvažan, cijenjen, štovan

čestit: častan, ljudski, neporočan, odvažan, podoban, pošten, prikladan, pristojan, sposoban, sretan, ugladen, valjan, vješt, vrijedan

neporočan: besprijekoran, pošten, častan, čestit

prikladan: zgodan, spretan, priličan, udesan, podesan, podoban, pristajući, pogodan, uporabljiv, sposoban, valjan

ugladen: otmjen, ljubazan, civiliziran, udvoran, uljudan, učtiv, pristojan

ljudski: čovječan, human, blag

vrijedan: dragocjen, cijenjen, marljivo, značajan, zaslužan

valjan: pošten, čestit, prostodušan, vrli, uzorit, izvorstan, dobar,

vješt: iskusan, sposoban, spretan, umješan

podoban: prikladan, zgodan, spretan, priličan, udesan, podesan, sposoban, valjan, vješt

odvažan: smion, drzak, srčan, junačan, hrabar

sposoban: podoban, valjan, vješt, prikladan, priličan, udesan, podesan,

uljudan: učtiv, pristojan, ugladen, civiliziran

pristojan: udvoran, uljudan, učtiv, ugladen, civiliziran, prikladan, dostojan, čedan, pošten, uredan, primjieran, doličan, decentan

dobar: čestit, valjan, odvažan, prijazan, blag, dobroćudan

dovoljan: dostatan

priličan: doličan

poštovan: cijenjen, ugledan, uvažan

Tu je ispis zaustavljen, jer je većina posrednih sinonima semantički toliko udaljena od ishodišnoga da s njim nemaju gotovo nikakve veze. Slijedi abecedno svrstavanje koje pokazuje čestotu pojavljivanja pojedinih članova:

besprijekoran	jak	priličan	uglađen
blag	junačan	priličan	uglađen
blag	ljubazan	priličan	ugledan
cijenjen	ljudski	priličan	ugledan
cijenjen	ljudski	primjeren	uljudan
cijenjen	marljiv	pristajući	uljudan
civiliziran	neporočan	pristojan	uljudan
civiliziran	neporočan	pristojan	uljudan
častan	odvažan	pristojan	umještan
častan	odvažan	pristojan	uporabljiv
častan	odvažan	pristojan	uredan
častan	otmjeren	prostodušan	uvažen
častan	podesan	prostodušan	uvažen
čedan	podesan	smion	uzorit
čestit	podesan	snažan	valjan
čestit	podoban	sposoban	valjan
čestit	podoban	sposoban	valjan
čestit	podoban	sposoban	valjan
čestit	podoban	sposoban	valjan
čovječan	pogodan	sposoban	valjan
decentan	pošten	spretan	valjan
dobar	pošten	spretan	valjan
dobar	pošten	spretan	viđen
dobar	pošten	srčan	vješt
dobročudan	pošten	sretan	vješt
doličan	pošten	štovan	vješt
doličan	poštovan	učtiv	vješt
dostatan	pouzdan	učtiv	vrijedan
dostojan	pravedan	učtiv	vrijedan
dovoljan	prijazan	udesan	vrlji
dovoljan	prikladan	udesan	zaslužan
dragocjen	prikladan	udesan	zgodan
drzak	prikladan	udvoran	zgodan
hrabar	prikladan	udvoran	značajan
human	prikladan	uglađen	
iskusn	prikladan	uglađen	
izvrstan	priličan	uglađen	

Nakon abecednoga svrstavanja i provjere čestote pojavnosti u korpusu dobiveni su sljedeći rezultati: najčešće se javlja pridjev *valjan* (8), zatim *pošten* i *prikladan* (6), *čestit*, *priličan*, *pristojan*, *sposoban*, *uglađen* (5), *častan*, *uljudan*, *vješt* (4), *cijenjen*, *civiliziran*, *dobar*, *odvažan*, *podesan*, *podoban*, *spretan*, *učtiv*, *udesan* (3), *blag*, *doličan*, *dovoljan*, *ljudski*, *neporočan*, *prostodušan*, *udvoran*, *uvažen*, *vrijedan*, *zgodan* (2), a ostali se članovi javljaju po jedanput.

Čestota, međutim, nije uvjet svrstavanja člana u niz. Poredak u nizu i broj semantičkih polja ovisi, prije svega, o poklapanju opsega značenja među leksemima i o potvrdama prikupljenih iz različitih oblika pisane i usmene komunikacije.

3. Izbor korpusa

U nedostatku nacionalnoga korpusa nužno je stvoriti korpus namijenjen izradbi sinonimnoga rječnika. Najvažnija je odlika korpusa potvrda postojanja nekoliko primjera za svaki leksem, prikupljen iz različitih izvora. Koja će djela ući u korpus, ovisi o tipu, opsegu i namjeni sinonimnoga rječnika: je li standardan ili obuhvaća sve varijetete, komu je namijenjen, je li mali ili srednji. Korpus potvrda namijenjen standardnomu sinonimnomu rječniku i podijeljen na glavni i pomoćni, trebao bi obuhvatiti suvremeni standardni jezik u vremenskome rasponu od tridesetak godina (recimo, od 1970. godine). U glavni bi korpus ušli svi funkcionalni stilovi, ali i govor kao odraz jezične polivalentnosti.

4. Struktura rječničkoga članka

Rječnički članak sadrži akcentuiranu natuknicu, morfološku odrednicu, označenu dominantu niza, stilski neutralne sinonime bez odrednica, a stilski obilježene s odrednicama i potvrde za svaki član niza. U sinonimnome nizu leksema *čestit* to izgleda ovako:

čestit *prid.* pošten, častan, valjan; dobar, prikladan;

Najčestotniji pridjev *pošten* (1. 'koji se odlikuje poštenjem — časnim postupkom prema drugome i u odnosu na vladajuće norme') na prvome je mjestu u prvome semantičkome polju sinonimnoga niza jer se opseg njegova značenja najviše poklapa sa značenjem pridjeva *čestit*: 'koji slijedi moralna pravila, koji nije okaljani ničim ružnim'. Slijede *častan* ('koji je dostojan časti — 1. dostojanstvo koje se zasniva na etičkim načelima') i *valjan* ('koji je onakav kakav treba biti'), a sinonimičnost im je potvrđena kontekstom³: »*Čestit čovjek kao ti sigurno nije imao puno prilike djelovati u tako problematičnom okružju*«, VL, 25.3.1989., 3, »*U potrošačkome mentalitetu i materijalnom probitku teško je opstati poštenim ljudima.*«, Vj, 4.9.1992., 3, »*Hvala ovome časnom i dragom čovjeku što je svojim djelom obogatio naše živote.*«, VL, 27.8.1989., 6, »*Za obavljanje te odgovorne dužnosti tada mi se valjanim učinio gospodin Tomić.*«, VL, 14.5.1994., 8. Drugo semantičko polje pridjeva *čestit* (2. dovoljno velik, povelik, znatan (s obzirom na stupanj, količinu, snagu itd.)) pokrivaju sinonimi *dobar* ('koji pristaje, koji je kakav treba biti') i *prikladan* ('koji odgovara potrebi, zahtjevu, koji pristaje'):

³ Vj (*Vjesnik*), VL (*Večernji list*), GK (*Glas Koncila*).

»Ako i nije dobar za to mjesto, neće ga primiti nijedna ustanova.«, VL, 25.6.1987., 5, i »Taj se izbor čini najprikladnijim za dobrobit svekolike naše zajednice.«, Vj, 3.3.1993., 7. Treće semantičko polje 3. 'koji donosi radost, sreću, blagostanje', a pokriva ga sinonim *sretan*, nije naveo niti jednojezičnik niti dvojezičnici, ali ga je potvrdio *Čestit Božić! u obilju primjera*.

Upravo se na tome primjeru pokazala važnost potvrda. Naime, niti jednojezičnik niti dvojezičnici u nizanju sinonima nisu naveli lekseme *krjepostan* ('koji je prožet krjepošću – moralnom čistoćom') i *ćudoredan* ('koji se drži ćudoreda – morala propisana pravilima'), a koji pokrivaju prvo semantičko polje: »Sve, njegov osmijeh, pogled, pokret, sve odaje *krjepostan* i *radostan* život.«, GK, 26/1988., 4 i »Zato ispravan, *ćudoredan* čovjek čini čudo: nema straha od života, ovog današnjeg.«, GK, 4/1996, 15.

Prema tome, sinonimni niz leksema *čestit* pokriva tri semantička polja (1. pošten, častan, krepostan, ćudoredan, valjan; 2. dobar, prikladan; 3. sretan), dominantna je on sam, a članovi niza stilski su neobilježeni, izuzev člana *ćudoredan*.

Struktura rječničkoga članka toga primjera nije konačna, jer je niz kao mikrosustav sklon promjenama, pa nije isključeno da se za vrijeme obradbe ili ispisivanja potvrda neće pojaviti neki novi član:

čestit pridj. 1. pošten, častan, krjepostan, ćudoredan *eks.*, valjan;

»Čestit čovjek nema prigodu djelovati u tako problematičnom okružju«, VL, 25.3.1989., 3

»U potrošačkome mentalitetu i materijalnom probitku teško je opstati *poštenim* ljudima.«, Vj, 4.9.1992., 3

»Hvala ovome *časnom* i dragom čovjeku što je svojim djelom obogatio naše živote.«, VL, 27.8.1989., 6

»Sve, njegov osmijeh, pogled, pokret, sve odaje *krjepostan* i *radostan* život.«, GK, 26/1988., 4

»Zato ispravan, *ćudoredan* čovjek

čini čudo: nema straha od života, ovog današnjeg.«, GK, 4/1996., 5

»Za obavljanje te odgovorne dužnosti tada mi se *valjanim* učinio gospodin Tomić.«, VL, 14.5.1994., 8

2. dobar, prikladan;

»Čini se *čestitim*, ali ako nije, što ćemo tada?«, VL, 25.6.1987., 5.

»Ako i nije *dobar* za to mjesto, neće ga primiti nijedna ustanova.«, VL, 25.6.1987., 5.

»Taj se izbor čini *najprikladnijim* za dobrobit svekolike naše zajednice.«, Vj, 3.3.1993., 7.

3. sretan

»Čestit Božić!«

»Sretan Božić!«

5. Zaključak

Predložena je metoda tek jedan pokušaj zacrtavanja modela izradbe sinonimnoga rječnika i njezini se nedostaci mogu sagledati iz više kutova. Veliki je nedostak sporo i dugotrajno unošenje građe u računalno, ali kako nema

osnovnoga sinonimnoga korpusa, a pogotovo nacionalnoga korpusa, treba krenuti od samoga početka, računalnoga prikupljanja građe. Za oblikovanje sinonimnih nizova pomoć računala nije dovoljna jer izbor sinonima u niz zahtijeva selekciju utemeljenu na nekim drugim kriterijima. To se prije svega odnosi na poklapanje značenjskih sastojnica među pojedinim leksemima. Na odabranome primjeru preopsežnost leksičke građe iz jednojezičnika i suženoga izbora dvojezičnika dovela je do tolikog udaljavanja značenja između odabranoga leksema i njegovih prijevodnih ekvivalenata da je velika većina sinonima otpala iz niza upravo iz semantičkih razloga. Ako bi se pri prikupljanju građe zanemarili dvojezičnici, ostaje (u nas zasada jedini) jednojezičnik i njegov sinonimni blok ograničen općom namjenom samoga rječnika, a kao takav nedostatan je posebnome rječniku sinonima.

Svaki je rad, pa tako i leksikografski, plod dugogodišnjega napora. Svaki je taj napor na plodovima onih koji su ostavili djelo prije nas. Hrvatska jednojezična leksikografija, nažalost, još nema abecedni sinonimni rječnik koji bi služio kao polazište, čije bi temelje nadgradila i obogatila novim spoznajama, definicijama, pristupom, potvrđama, izvorima. *Dobra priprema – pola posla*: samo čvrsti, a brižljivo zacrtani plan donosi pouzdane rezultate okružene dobrim, pouzdanim sinonimnim rječnikom. I mislim da bi trebalo, osim rada na drugim jednojezičnim priručnicima, maksimalne snage uložiti u njegovu izradbu, da ovo vrlo važno, a predugo otvoreno pitanje hrvatske leksikografije konačno dobije odgovor.

Rječnici

- Anić, Vladimir. 1994. *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb : Novi Liber.
- Jakić, Blanka, Antun Hurm. 1987. *Hrvatsko ili srpsko-njemački rječnik*. Zagreb : Školska knjiga.
- Putanec, Valentin. 1989. *Francusko-hrvatski ili srpski rječnik*. Zagreb : Školska knjiga.
- Simeon, Rikard. 1969. *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva I–II*. Zagreb : Školska knjiga.
- Šamšalović, Gustav. 1987. *Njemačko-hrvatski ili srpski rječnik*. Zagreb : Grafički zavod Hrvatske.

Literatura

- Bujas, Željko. 1972. Kompjutersko-leksikografski pristup kompiliranju hrvatske sinonimije. *Suvremena lingvistika* 5–6, 19–26.
- Bujas, Željko. 1993. Četveromjesečno »S« (Dnevnik leksikografa). *Rječnik i društvo*, Zbornik radova sa znanstvenog skupa o leksikografiji i leksikologiji održanog 11–13.X.1989. u Zagrebu, Razred za filološke znanosti HAZU, Zagreb, 39–45.

- Samardžija, Marko. 1995. *Leksikologija s poviješću hrvatskoga jezika*. Zagreb : Školska knjiga.
- Sinclair, John (ed.) 1987. *Looking Up: An account of the COBUILD Project in Lexical Computing*. London and Glasgow : Collins ELT.
- Tafra, Branka. 1982. Sinonimija. U knj. *Leksikografija i leksikologija*, Beograd – Novi Sad, 297–300.
- Tafra, Branka. 1986. Razgraničavanje homonimije i polisemije. *Filologija* 14, 381–393.
- Tafra, Branka. 1996. Bliskoznačni odnosi u leksiku. *Filologija* 26, 73–84.
- Zgusta, Ladislav. 1991. *Priručnik leksikografije*. Preveo Danko Šipka. Sarajevo : Svjetlost.
- Znika, Marija. 1995a. Sinonimija i kontekst – na primjerima. *Filologija* 24–25, 387–390.
- Znika, Marija. 1995b. Sinonimnost, semantička zalihost i obavijest na primjerima. *Rasprave Zavoda za jezik* 21, 247–256.

Selection and treatment of a corpus for dictionary of synonyms

Summary

Croatian monolingual lexicography has not yet a dictionary of synonyms with illustrations. There have been a few methodological proposals in this direction. In this paper a method of computer compiling of synonyms from monolingual and bilingual dictionaries and a method of synonymous succession treatment is presented and illustrated with examples from various texts. The structure of a dictionary entry in the Croatian dictionary of synonyms is suggested on the basis of this method.

Ključne riječi: sinonimni rječnik, jednojezični rječnik, dvojezični rječnik, leksem *čestit*, struktura rječničkoga članka

Key words: dictionary of synonyms, monolingual dictionary, bilingual dictionary, lexical entry *čestit*, structure of synonym dictionary entry